TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda hüküm sürmeleri onların farklı toplumlarla iletişim hâlinde olmalarını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Türk dili, kültür ve inanç çerçevesinde etkileşim hâlinde olduğu toplumlarla kültürel alışveriş yapmıştır. Tarih boyunca yapılan bu kültür alışverişi, Türkoloji bilimiyle ilgilenenlerin diğer kültürleri de tanımasını gerekli kılmıştır. Dillerin etkilenmesi ve etkilemesi "dil" kavramının doğasıdır. Türk dili de bu çerçevede dillerin doğal yapısı gereği tarihî zeminde hem etkileyen hem de etkilenen konumda olmuştur. Bunun en belirgin örneği Türkçenin yazıldığı alfabelerdir. Türkler girdikleri farklı sosyal çevrelerle beraber farklı yazı sistemleri kullanmışlardır. Hiçbir dil Türkçe kadar farklı alfabe ile yazılmamıştır. Tüm bunlar Türkçenin incelenmesinin zorluğunu ortaya koyan somut veriler olarak görülebilir. Bu bağlamda Türk dilinin tarihî seyri içerisinde fonetik, morfolojik, leksik ve semantik gelişmelerin çağdaş dil yaklaşımlarıyla da incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

+90 536 663 97 66
+90 286 217 22 24
/paradigmaak
/divit_kitabevi
/paradigmaakademiyayinevi

paradigma akademi
Basın Yayın Dağıtım

9 786258 240221

www.paradigmaakademiyayinlari.com
www.divitkitabevi.com | paradigmaakademitasarim@gmail.com

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

EDİTÖRLER
Erkan Hirik
Neslihan Çelik
Seçil Hirik

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

EDİTÖRLER

Erkan Hirik
Neslihan Çelik
Seçil Hirik

paradigma akademi

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Editörler

Erkan Hirik – Neslihan Çelik – Seçil Hirik

2022
Paradigma Akademi

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Editörler
Erkan Hirik – Neslihan Çelik – Seçil Hirik

ISBN: 978-625-8240-22-1

Sertifika No: 32427

Çanakkale Kitaplığı
Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa
TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Yayın Yönetmeni
Nevin SUR

Dizgi
Hars Akademi

Kapak
Himmet AKSOY

Matbaa
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

2022
Paradigma Akademi

ÖN SÖZ

Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda hüküm sürmeleri onların farklı toplumlarla iletişim hâlinde olmalarını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Türk dili, kültür ve inanç çerçevesinde etkileşim hâlinde olduğu toplumlarla kültürel alışveriş yapmıştır. Tarih boyunca yapılan bu kültür alışverişi, Türkoloji bilimiyle ilgilenenlerin diğer kültürleri de tanımasını gerekli kılmıştır. Dillerin etkilenmesi ve etkilemesi "dil" kavramının doğasıdır. Türk dili de bu çerçevede dillerin doğal yapısı gereği tarihî zeminde hem etkileyen hem de etkilenen konumda olmuştur. Bunun en belirgin örneği Türkçenin yazıldığı alfabelerdir. Türkler girdikleri farklı sosyal çevrelerle beraber farklı yazı sistemleri kullanmışlardır. Hiçbir dil Türkçe kadar farklı alfabe ile yazılmamıştır. Tüm bunlar Türkçenin incelenmesinin zorluğunu ortaya koyan somut veriler olarak görülebilir. Bu bağlamda Türk dilinin tarihî seyri içerisinde fonetik, morfolojik, leksik ve semantik gelişmelerin çağdaş dil yaklaşımlarıyla da incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Türkoloji çalışmalarının temelini oluşturan ayaklardan en önemlisi "dil" çalışmalarıdır. F. de Saussure'ün "artzamanlı" ve "eşzamanlı" olarak addettiği inceleme yöntemleri, Türkoloji biliminin de inceleme yöntemleri arasında yer almaktadır. Hatta kimi zaman bu iki yöntemin birlikte kullanıldığı ilgi çekici çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın da temel bakış açısı çağdaş dilbiliminin bu iki yöntemini bir araya getirmek ve Türk dili çalışmalarına bu yöntemlerle bakmaktır. Bu bağlamda Türkoloji bağlamlı yaptıkları çalışmalarla rüştünü kanıtlamış, seçkin 32 akademisyen tarafından 30 yazı kaleme alınmıştır. Türk dili odaklı bu yazılar, hakem kurulumuz tarafından titizlikle incelenmiştir. Hakem kurulu tarafından onay verilen yazılar ayrıca editör kurulu denetiminden de geçmiştir. Dolayısıyla çalışmada bilimsel ve etik teamüllere uyumlu ve bilimsel disiplinle yazılmış yazılar yer almıştır. Bahsi geçen yazıların nitelikli akademik ortama katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

Kitabın ortaya çıkmasını sağlayan tüm yazarlarımıza, bize görüşleriyle yardımcı olan tüm hakemlerimize ve çalışmamızı fikir aşamasından itibaren destekleyen Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve

Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanımız Ahmet Keskin ve Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanımız Mustafa Uğur Karadeniz'e ne kadar teşekkür etsek azdır.

Erkan HİRİK - Neslihan ÇELİK - Seçil HİRİK

Editörler

Eylül 2022

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ **3**

İÇİNDEKİLER **5**

"DOĞU AVRUPA KIPÇAK TÜRKÇESİ" ADLANDIRMASI 9

Abdulkadir ÖZTÜRK

KUTADGU BİLİG'DE YER ALAN SON ÇEKİM EDATLARININ ANLAMSAL GÖRÜNÜMLERİ 25

Aslı ZENGİN

GENEL SÖZLÜKLERDE ÖRNEKLENDİRME 59

Bilge GÖKTER GENÇER

DENİZCİLİK TERİMLERİNİN ARGOLAŞMA YOLLARI 79

Ceren OĞUZ KABADAYI

İKİDİLLİLİK VE ÇOKDİLLİLİK KAVRAMLARINA TOPLUM DİLBİLİMSEL BİR BAKIŞ 111

Duygu KAMACI GENCER

ÇENGİZ-NÂME'DE YÖNELME DURUM EKİNİN SENTAKTİK FONKSİYONLARI ÜZERİNE 125

Emine TEMEL ALEMDAR

ESKİ TÜRKLERDE ASKERLİK 143

Emrah BOZOK

ESKİ TÜRKÇEDE 'YER' SÖZCÜĞÜNÜN BİRLEŞİK YAPI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ 157

Emriye SONKAYA

TÜRKÇEDE SEZDİRİMİN SINIRLARI 183
Erkan HİRİK & Vural AKBOĞA

AD TAMLAMASININ BENZETME ANLAMI: *KADI BURHANEDDİN DİVANI* ÖRNEĞİ 213
Ertuğrul ALEMDAR

ESKİ TÜRKÇEDE HÂL HATIR.....225
Gökçe BULUT

ELENGE SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE 233
Hilal YILMAZ

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE *sasıg* SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE 251
Hülya ŞEN UZUNOĞLU

ESKİ TÜRKÇE - ÇİNCE İLİŞKİSİ 265
Hüseyin YILDIZ

BİR KAVRAM KARŞILAMA MEKANİZMASI OLARAK DÖNÜŞTÜRME .299
İsa SARI

BUDİST UYGUR METİNLERİNDE YETER(SİZ)LİK İŞARETLEYİCİSİ: *YETİNÇSİZ* 315
Kenan AZILI

ATEBETÜ'L- HAKAYIK'TA İLETİŞİM FİİLLERİ.....329
Mediha MANGIR

ÖZBEKÇEDE BİRİNCİ KİŞİ VE KANITSALLIK ETKİLEŞİMİ: *-(i)bman* ve *ekanman* 357
Melike ÜZÜM

DİLİN BİR SAVAŞ SEBEBİ OLMASI: RUSYA ÖRNEĞİ 383

Muhammed Emin YILDIZLI & Rauf MUSTAFAOĞLU

TARİHÎ TÜRKÇEDE MOĞOLCA ALINTI FİİLLERİN KRONOLOJİK DURUMU 407

Musa SALAN

SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEKİ YAZIM TUTARSIZLIKLARI VE NEDENLERİ: /ķ/ > /ḫ/ SIZICILAŞMASI ÖRNEĞİ.....471

Mustafa KARATAŞ & Büşra TUNALI UÇAR

BUDDHİST ÇEVRE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNDE TABÂBET İLE İLGİLİ SÖZCÜK TÜRETME FAALİYETLERİ 527

Neslihan ÇELİK

AT KOŞUM TAKIMLARI ÖRNEĞİNDE KAZAKÇADAKİ MOĞOLCA ÖDÜNÇLEMELER 541

Osman KABADAYI

HÜSÂM KÂTİB VE HAREZM TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ GÖSTEREN FARKLI BİR CÜMCÜME SULTÂN MESNEVİSİ ÜZERİNE.....555

Samet ONUR

ATASÖZLERİNDE SAVAŞLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE DİL BİLGİSEL-ANLAMBİLİMSEL İLİŞKİLER 573

Seçil HİRİK

*SARF-I TÜRKÎ'*DE ARAPÇA DİL BİLGİSİ KİTAPLARININ ETKİLERİ 599

Sevda KAMAN

GREGORYAN MUHİTİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE GÜN ADLARI VE ART ZAMANLI İNCELENMESİ 611

Soner ATALAN

ANLAM ÇEŞİTLİLİĞİ AÇISINDAN ORHUN YAZITLARI, DÎVÂNU LUGÂTİ'T TÜRK VE MUKADDİMETÜ'L-EDEB 629

Ümran ERDOĞAN

NEVAYİ'NİN "GÖNÜL DÜNYASI" 645

Yaşar ŞİMŞEK

DENİZCİLİK TERİMLERİNİN KAVRAM ALANLARINA GÖRE TASNİFİ.....659

Zahide PARLAR

ÇENGİZ-NÂME'DE YÖNELME DURUM EKİNİN SENTAKTİK FONKSİYONLARI ÜZERİNE

Emine TEMEL ALEMDAR[*]

Giriş

Türk dilinin söz diziminde en temel öğeyi fiiller meydana getirir. Başka dillerden ödünçleme yoluyla alınmayan ve hem gramatikal açıdan hem de anlam bakımından bize art zamanlı bir inceleme imkânı sunan fiiller, söz diziminin birincil unsurlarını oluşturur (Ergin, 2007: 398-399). Bir cümleyi meydana getiren unsurların çoğu fiille bazen de diğer isimlerle çeşitli anlam ilgileri kurar ve bunun sonucunda ortaya özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı gibi öğeler çıkar. İşte bu aşamada cümle kuruluşunda etkin olarak görev alan ve cümle öğelerinde belirleyici olan bazı ekler devreye girer. Bu ekler, isim çekim eklerinden durum (hâl) ekleridir.

Bu makalede, ismin durum eklerinden biri olan ve "yönelme", "yaklaşma", "dativ", "istikamet" veya "-e" hâli gibi çeşitli terimler altında adlandırılan durum ekinin 16. yüzyılda Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış olan *Çengiz-Nâme* metni üzerinden sentaktik fonksiyonları tespit edilip sınıflandırılmak suretiyle incelenmeye çalışılacaktır.

1. *Çengiz-Nâme* Adlı Eserin Tavsifi

Çinggis Han (1206-1227) hâkimiyeti altına aldığı toprakları ölmeden önce dört oğlu arasında paylaştırmış, Kıpçak bozkırlarından doğuda İrtiş Nehri'ne ve güneyde İran ve Afganistan içlerine kadar uzanan bölgeyi büyük oğlu Coçi Han'a (1222-1227) vermiştir. Coçi Ulusu olarak adlandırılan bu geniş toprakların batı kısmı olan Altın Orda / Ak Orda'da

[*] Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, emine.temel@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5575-8615.

Coçi Han'ın oğlu Batu (1224-1255), bugünkü Kazakistan'dan ibaret olan Gök Orda'da da diğer oğlu Orda-için (1225-1250) hâkimiyet kurmuşlardır. Daha sonra ise bu topraklarda torunları Berke (1256-1266), Münke Temür (1266-1280), Toktagu (1290-1312), Özbek (1312-1340) ve Cani-bek (1340-1357) hanlar hükmetmişlerdir (Togan, 1981: 62).

Altın Orda Devleti'nin tarihi hakkında bilgi veren önemli ve nadir yazılı kaynaklardan biri olarak karşımıza *Çengiz-Nâme* adlı eser çıkar. Bu eser, Doğu Türkçesiyle 16. yüzyılda Harezm'de bir yıl hüküm süren İş Sultan'ın isteği üzerine Ötemiş Hacı tarafından Hive'de kaleme alınmıştır (T 37a).[1] Batu Han'dan başlayıp Toktamış Han'ın Altın Orda'da tahta geçmesine kadarki olayların anlatıldığı bu eser ilk defa 1967 yılında Kazakistan'ın tanınmış Doğubilimcisi V.P. Yudin tarafından Taşkent'te bulunmuştur. Eserin bilinen üç yazma nüshası vardır: Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın hususi kütüphanesinde yer alan Orengburg, Özbekistan Şarkiyat Enstitüsünde dinî içerikli yedi eserin içinde yer alan ve sonu eksik olan Taşkent (Kafalı, 1971: 64) ve Almatı'da Kazakistan Bilimler Akademisi Ğılım Ordası Merkez Kütüphanesinde (Şafiği 2015) yer alan Almatı nüshasıdır. Biz ise bu çalışmamızda Taşkent nüshasını esas aldık. Toplam 24 varaktan ve ortalama 18 satırdan oluşan bu eserde öncelikle kullanılan yönelme durum ekleri tespit edilmiş daha sonra bu ekin cümle içinde kazandığı sentaktik fonksiyonları tanımlanmaya çalışılmıştır.

2. İsim Durum Eklerinden Yönelme Durumu

Türk dil bilgisi kitaplarında ve çeşitli gramer terimleri sözlüklerinde isim durum eklerinin sayısı ve adlandırılması konusunda henüz bir fikir birliğine varılmadığı görülür. İsim durum eklerini çeşitli sınıflandırmalar ve farklı terimler altında inceleyen müstakil çalışmalardan öne çıkanları şu şekildedir:

Gencan (1971: 134), Ediskun (1985: 110-114) ve Bilgegil (2009: 160) ismin durumlarını "yalın, -i (akkuzatif), -e (datif), -de (Lokatif) ve -den (Ablatif)" olmak üzere beş başlık altında tasnif etmişlerdir. Öte yandan Kononov (1956: 109-110), Lübimov (1959: 688-689), Hatiboğlu (1972: 10) ve Banguoğlu (2007: 327) ismin durumlarını "genitif çekimi (iyelik, tamlayan, kimin hâli)"; Deny (1941: 172-173; 615-616) ve Atabey vd.

[1] Taşkent Nüshası / Varak numarası: 37a

(1976: 37-35) "genitif (tamlayan) ile görelik (eşitlik) hâleti"; Topaloğlu (1989: 81) ve Korkmaz (2009: 23-25) "ilgi, araç (vasıta) ve eşitlik hâli"; Karamanlıoğlu (1994: 76), Hacıeminoğlu (1997: 66; 2008: 31), Timurtaş (2012: 173), Gabain (2007: 65), Ergin (2007: 241-243) ve Eraslan (2012: 157-158) ise bunların hepsine ayrıca "yön (istikamet, direktif, cihet, yön gösterme) eki"ni de dâhil ederek göstermeyi tercih etmişlerdir. Karaağaç ise "sözleri bir araya getirmekte aracı olan ekler" şeklinde tanımladığı ve "ekli veya edatlı durum çekimi" adını verdiği hâl eklerine yukarıda sıralanan eklerin dışında "neden, karşılaştırma, benzerlik ve sınırlama durumları"nı da ilave etmiştir (2012: 337-340; 2018: 340-341).

Dilâçar, şekil ile görevin birbirine karıştırılmaması gerektiğini söyler. Gramerde görevi; bir kelimenin, bağlamda çıkma durum ekinin her zaman ve her koşulda çıkma ifade etmediğini, örneğin "Kapıdan girdi." cümlesinde herhangi bir ayrılma, kopma, uzaklaşma anlamının olmadığını dolayısıyla bu ekin *ismin -den hâli* şeklinde adlandırılmasının daha doğru ve uygun olduğunu öne sürer (1971: 94). Öte yandan Lübimov "-de" ekini öne sürerek bu ekin "-de hâli" şeklinde adlandırılmasının doğru olmadığını çünkü "-de"nin sadece bir ek olduğunu ifade eder ve bu eke kendi adının verilmesi gerektiğine dikkati çeker. Aynı şekilde ismin diğer hâllerine de müstakil bir ad verilmesinin gerekliliğinden bahsederek şöyle bir adlandırma yapar: 1. Asıl hâl (ev), 2. Geçiş hâli (ev-i), 3. İyelik hâli (ev-in), 4. İstikamet hâli (ev-e), 5. Yer hâli (ev-de), 6. Çıkış hâli (ev-den) (1959: 688-689). Biz ise bu çalışmamızda *-e* eki için ismin en yaygın ve ana görevi olan "yönelme" durum ve anlamını ifade ettiği ve dil bilgisi terimlerinin geleneksel adlandırılma şekliyle de tutarlılık gösterdiği için uluslararası terminolojide de kabul gören "yönelme durum eki" terimini kullanmayı uygun gördük. Herhangi bir ekin şekline veya adına bakarak o eki cümle içinde tek bir görev veya fonksiyon altında tanımlamak uygun değildir. Ek, cümle içinde beraber kullanıldığı kelimelerle birlikte bir anlam değeri kazanır.

Yapılan çağdaş ve özellikle tarihî dil bilgisi çalışmalarında genellikle yönelme durum ekinin sadece "yönelme, yaklaşma" anlamları üzerinde durulduğu görülür. Öte yandan yönelme durum ekinin farklı fonksiyonlarına değinen bazı müstakil çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar kronolojik sırayla şu şekildedir:

Atabey vd., ad durumları altında yer verdiği yönelme durum ekinin Türkiye Türkçesindeki beş farklı kullanımına değinir. Atabey vd.'ye göre bir cümlede esas itibariyle "yaklaşma, varma, yönelme" anlatan tümleçler kuran bu ek, yükleme aynı zamanda "amaç", "fiyat", "zaman" ve "yer" ilgisiyle de bağlanır. Atabey vd., bu ekin "ilgeçli tamlama" (*akşama dek* vb.), "iyelik ekiyle kalıplaşmış deyim" (*suyuna gitmek* vb.) ve "ikileme" (*sırt sırta* vb.) şeklindeki söz öbeklerinin kuruluşlarında da etkin olarak görev aldığına dikkati çeker (1976: 39-40).

Ediskun, ismin durumları altında incelediği *-e* durumunun (datif) Türkiye Türkçesinde genellikle fiilin yönünü gösterdiğini ancak anlam sınırının ise daha geniş olduğunu belirtir. Ediskun'a göre *-e* durumu ismi fiile 1. Amaç 2. Fiyat ve bedel 3. Zaman 4. Yer ve 5. Mecaz ilgileriyle bağlar (1993: 111).

Eckmann isim çekimi altında ele aldığı datif ekinin Doğu Türkçesindeki on dört farklı kullanımına yer verir: 1. Vasıta ve gaye bildirir. 2. *Kérek, layık, uygun yaraşır* gibi kelimelerle kullanılır. 3. Hareket ifade eden fillerle kullanılarak hareketin yöneldiği yeri bildirir. 4. *Bar, yoḳ, -dur /-dür, érür* ve sahiplik ifade eden kelimelerle kullanılır (iyelik datifi). 5. Meçhul bir fiilin fâiline işaret eder. 6. Kazancı bulunan veya zarara uğrayan şahıs veya nesneye işaret eder (kazanç veya zarar datifi) 7. Bir şahsın bakış açısına işaret eder. 8. Mevcut bir hususiyetle münasebeti olanı bildirir (münasebet veya belirtme datifi). 8. Bir hareketin sonucunu bildirir (sonuç datifi) 9. Amacı bildirir (amaç datifi) 10. Bilhassa duygu ifade eden fiillerle kullanılarak bir şeyin olma sebebini bildirir (sebep datifi) 11. Bir kimsenin bir şey için verdiği fiyat veya değeri bildirir (fiyat ve değer datifi) 12. Zaman bildirir (zaman datifi) 13. *Sal-* fiiliyle kullanılarak "taklit etmek, yapmacık olmak, ….gibi görünmek" anlamlarını bildirir. 14. Üstünlük ifade eden kelimelerle kullanılarak bir şeyin karşılaştırıldığı şahıs veya nesneyi bildirir (karşılaştırma datifi) (2003: 66-69).

Korkmaz, ad çekimi (durum gösterme) eklerinin altında yer verdiği yönelme durum ekinin Türkiye Türkçesinde kullanılan toplam on bir farklı fonksiyonundan bahseder: 1. Yönelme işlevi 2. Zaman ve süre işlevi 3. Amaç, maksat bildirme işlevi 4. Sebep (-dan dolayı, -dığı için) işlevi 5. Fiyat, miktar ve oran işlevi 6. Açısından, ayrıca, bakımından; -maktansa, ile, karşı (zıtlık), süreklilik, şartıyla, beraberlik işlevi. 7. Fiildeki hareketin

yönünü belirler. 8. Zarf görevinde ikilemeler (*arka arkaya* vb.) oluşturur. 9. Zarf görevinde edat grupları (*dek, değin, doğru, göre, kadar, karşı, rağmen, üzerine*) oluşturur. 10. Kalıplaşmış birleşik zarflar oluşturur (*aç karnına, bir bakıma, oldum olası, boşuna, boş yere, başlı başına, bunun üzerine, yalnız başına*). 11. Anlamca kaynaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiil grupları oluşturur (*açığa vur-, ardına düş-, kafasına koy-, şakaya vur-, yollara düş-* vb.) (2009: 280-289).

Ergin ise yönelme durum ekinin Türkiye Türkçesinde karşımıza çıkan fonksiyonlarını sadece liste olarak sıralar: Yaklaşma, istikamet, yer, zaman, karşılaştırma, sebep, verme, bildirme, kuvvetlendirme, gaye, hedef, fiyat, bedel, leh, aleyh, ilgi, kabul, gereklik, uygunluk, konu, aitlik, vasıf, tarz, görüş, ayrılma, değişme, başkalaşma, yaptırma, tercih vs. (2007: 233).

Sev, hâl eklerinin altında yer verdiği yönelme hâl ekinin sözdiziminde "yer tamlayıcısı" ve "zarf" olmak üzere iki temel görevi üstlendiğini söyler. Yer tamlayıcısı görevi altında eklendiği kelimeyi "yer" ve "yön" ilgisiyle yükleme bağlayan bu ek, zarf görevi altında zaman bildiren kelimelere eklenerek zaman zarfları kurar. Ayrıca bu ek "miktar ve süre sınırı" ile "sebep, maksat" anlamlarını da karşılar (2007: 320-327).

Eraslan, isim işletme eklerinin altında ve hâl ekleri başlığında yer verdiği yönelme durum ekinin Eski Uygur Türkçesinde kullanılan toplam on dört farklı fonksiyonu üzerinde durur: 1. Bir şeyden kaynaklanma ifadesi 2. Bulunma ifadesi 3. Birlikte, beraber olma (ile), karşılaşma ifadesi 4. Sebep (için) ifadesi 5. Karşı ifadesi 6. Dolayı ifadesi 7. Tarafından ifadesi 8. Nesne ifadesi 9. İçine ifadesi 10. Her ifadesi 11. Esnasında ifadesi 12. Üzerine ifadesi 13. Sahip olma ifadesi 14. Hususunda ifadesi (2012: 143-144).

Karaağaç, ad çekim ekleri başlığı altında, "ekli ve edatlı durum çekimi" olarak adlandırdığı hâl eklerinden yaklaşma durum ekinin Türkiye Türkçesindeki on beş farklı kullanıma yer verir: 1. Yaklaşma, yakınlaşma durumu 2. Yönelme, yönünü ona dönme durumu 3. Hareketin yöneldiği yeri bildiren yer durumu 4. *Var, yok, -dur, erür* ve sahiplik ifade eden sözlerle kullanılan iyelikli yaklaşma durumu 5. Bilinmez bir eylemin öznesine işaret eden öznelik yaklaşma durumu 6. Kazancı bulunan veya zarara uğrayan kişi veya varlığa işaret eden kâr-zarar yaklaşması durumu 7. Bir kişinin bakış açısı durumu 8. Mevcut bir özellikle ilişkisi olanı belirtme

durumu 9. Bir hareketin sonucunu bildirme durumu 10. Amacı belirten amaçlık yaklaşma durumu 11. Bir şeyin iç veya dış nedenini ifade eden nedenlik yaklaşma durumu 12. Bir kimsenin herhangi bir şey için verdiği fiyat veya değer durumu 13. Zaman ifadelerinde zamanlık yaklaşma durumu 14. "Salmak, vurmak, dökmek" gibi eylemlerle kurulan kalıplaşmış yaklaşma durumu 15. Bir şeyin karşılaştırıldığı kişi veya nesneyi belirten karşılaştırma durumu (2012: 338-340).

Yönelme durum ekinin Doğu Türkçesindeki kullanımları ile ilgili olarak çoğunlukla şekil açısından incelemelerin yapılmış olduğu, anlam yönünden ise detaylı bir araştırmanın olmadığı gözlenmiştir. Bu bağlamda, *Çengiz-Nâme* metni incelendiğinde *+GA / +KA / +A* şekillerinde karşımıza çıkan ve işlek olarak görev alan 401 yönelme durum ekinin cümle içinde diğer öğelerle birlikte 24 farklı anlam ilgisi kurduğu tespit edilmiştir. Dâhil olduğu kelimelerin bünyesinde "yer tamlayıcısı" ve "zarf tümleci" olmak üzere başlıca iki temel görevde kullanılan bu ek, cümledeki diğer unsurlarla birlikte pek çok ayırt edici anlama sahiptir. Aşağıda, yönelme durum ekinin *Çengiz-Nâme* metninde tespit edilen fonksiyonları öne çıkan örnekleriyle birlikte sunulmaya çalışılmıştır:

3. *Çengiz-Nâme*'de Yönelme Durum Ekinin Fonksiyonları

3.1. İsmi fiile "muhatap" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime yüklemin bildirdiği iş, oluş, hareket ve durumun muhatabı olan kişi veya olguya işaret eder. İncelenen metinde yönelme durum ekinin yer-yön bildirme fonksiyonundan önce en fazla ilgi kurduğu anlam ilişkisi "muhatap bildirme"dir. Her yönelme durum eki almış olan kelime bir yere yönelme veya yaklaşma ifadesi içermeyebilir. Bu tür kelimeler cümledeki eylemi gerçekleştiren öznenin yanında o eylemden doğrudan etkilenen veya o eylemin gerçek muhatabı olan kişi veya olguyu da temsil edebilir. Metinde genellikle *bér-, ay-, ayt-, kel-, ḳıl-* fiilleriyle ilgi kuran bu ekin "muhatap bildirme" fonksiyonu toplam 113 kelimede tespit edilmiştir:

'Maṅg**a** bu ḥiḳāyetlerni kitābet ḳılıp bériṅgiz.' tép (37a/47). " '*Bana* bu hikâyeleri yazıp veriniz.' demiş."

Köṅgülleri ḳāfir dīnidin evrülüp Müslümānlıḳ**ġa** meyl ḳıldılar (49a/491) "Gönülleri kâfir dininden dönüp *Müslümanlığa* meyletti."

Yaḫşı Ḫʷāce atasınıŋ̂ ünin tanıdı taḳı Celāleddīn Sulṭān**ġa** aydı. (57a/800) "Yahşi Hoca, babasının sesini tanıdı ve Celaleddin Sultan'a dedi."

3.2. İsmi fiile "yer" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, yüklemin bildirdiği iş, oluş ve eylemin gerçekleştiği yeri gösterir. İncelenen metinde çoğunlukla *yiber-* ve *kel-* filleriyle ilgi kuran bu ekin "yer bildirme" fonksiyonu toplam 90 kelimede tespit edilmiştir:

'Sizni öltürgey.' tip ḳaçırıp Çerkes vilāyetin**ġa** yiberip érdim. (46a/369) " 'Siz (onu) öldüreceksiniz.' deyip kaçırıp Çerkez *iline* gönderdim."

Berke Ḫānnıŋ̂ ḳaravılları ol tefe**ge** çıḳdılar. (42b/239) "Berke Han'ın bekçileri o *tepeye* çıktılar."

Ḫān ḳāytıp yine Aḳ Köl**ge** keldi. (53b/661) "Han dönüp yine *Ak-Köl'e* geldi."

3.3. Kalıplaşmış yapı içinde kullanılanlar

Yönelme durum eki, bazı durumlarda çeşitli kelime gruplarının oluşmasında görev alabilir. İncelenen metinde yüklem görevinde kullanılan birleşik fiil grubu ile zarf tümleci görevinde kullanılan edat ile tekrar gruplarının kuruluşlarında yer alan toplam 47 yönelme durum eki tespit edilmiştir:

3.3.1. Birleşik fiil grubu olarak

Yönelme durum eki almış olan isim, bazen temel veya yardımcı bir fiile birleşerek anlamca kaynaşmış, kalıplaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiil grubu oluşturabilir. İncelenen metinde birleşik fiil grubunun kuruluşunda etkin olarak görev alan toplam 32 yönelme durum eki tespit edilmiştir:

Ol iki ilni Ṣayın [Ḫān] salġan yurtumızda **öz ḫālımızġa ḳoy**ġandur. (38b/98) "O iki ili alıp, Sayın Han (için) kurulan ordada (bizi) *kendi hâlimizde bırak*tı."

Andın **Ḥaḳ raḥmetiġa vāsıl bol**dı. (49b/502) "Ondan sonra *Allah'ın rahmetine kavuş*tu."

Bazarçı, Begim **ḳolġa tüş**ti. (54a/678) “Bazarçı (ve) Begim *esir düştü.*

3.3.2. Edat grubu olarak

İncelenen metinde yönelme durum ekinin “tegrü, ornıġa, utru ve ḥaḳḳına” gibi son çekim edatlarıyla birleşerek toplam 16 edat grubu oluşturduğu tespit edilmiştir:

3.3.2.1. “tegrü” son çekim edatıyla kurulanlar

Yönelme durum eki almış olan kelime “-A kadar” anlamındaki *tegrü* edatıyla birleşerek fiile “zaman ve yer yönünden “sınırlandırma” ilgisiyle bağlanır:

Tā **bir hafta on künge tegrü** iş küçleri bu boldı. (40b/169) “Ta *bir hafta on güne kadar* işleri güçleri bu oldu.”

Tā bu **çaḳġa tegrü** men anıñ maḥālimni çekgen érdim. (39a/114) “*Bu güne kadar* ben onun (bu) konumuna tahammül ettim.”

Ḥażret-i Şeyḫ Buḫāra’dın **Ḳara Kölge tegrü** uzata keldi. (41b/211) “Hazret-i Şeyh (onu) Buhara’dan *Kara Köl’e kadar* uğurladı.”

3.3.2.2. “utru” son çekim edatıyla kurulanlar

Yönelme durum eki almış olan kelime “utru” edatıyla birleşerek fiile “ilgi” ve “-A karşı” anlamlarıyla bağlanır:

“ **‘Añġa utru** çıḳıp uruşmaḳımız maṣlaḥat bolmaġay.’ tédiler.” (42a/222) “ ‘*Onun karşısına* çıkıp savaşmamız doğru olmaz.’ dediler.”

Yaġıġa utru at saldı. (42b/249) “Atını *düşmana karşı* sürdü.”

3.3.2.3. “ornıġa” ikincil son çekim edatıyla kurulanlar

Yönelme durum eki almış olan kelime “ornıġa” edatıyla birleşerek fiile “makam” ilgisiyle bağlanır. Bu ekin tespit edilen iki örneği de aynı bağlamdan oluşur:

Atamız öldi érse, [**atam**] **ornıġa** hemān atam sen. (39a/109) “Babamız öldüğünde *onun yerine* hemen babam sen oldun.”

3.3.2.4. "ḥaḳḳına" ikincil son çekim edatıyla kurulanlar

Yönelme durum eki almış olan kelime "ḥaḳḳına" edatıyla birleşerek fiile "için, -e özgü, mahsus" ilgisiyle bağlanır:

Bu ʿazïzler **anıŋ̂ ḥaḳḳına** Fātiḥa oḳudılar. (49a/482) "Bu azizler *onun için* Fatiha okudular."

3.3.3. Tekrar grubu olarak

Yönelme durum eki, bir örnekte ise tekrar grubunun kuruluşunda yer alarak fiile "nitelik" ilgisiyle bağlanır:

Sen **kündin künge** karır sen. (50a/533) "Sen *günden güne* yaşlanırsın."

3.4. İsmi fiile "yön" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, yüklemin bildirdiği hareketin yönünü belirler. İncelenen metinde daha çok *bar-, yüri-, sal-* fiilleriyle ilgi kuran bu ekin "yön bildirme" fonksiyonu toplam 41 kelimede tespit edilmiştir:

Andın Ḳoral vilāyeti üstüŋ̂**e** yüridi. (41a/179) "Ondan sonra Koral ili *üzerine* yürüdü."

Bular aydılar: 'Bizlerni ḫān ḳaşı**ġa** alıp [barıŋ̂ız].' (48b/464) "Bunlar dediler: 'Bizleri hanın *huzuruna* alıp götürünüz.' "

Yılḳısın keltürüp alnı**ġa** saldı. (58b/844) "At sürüsünü getirip *önüne* koydu."

3.5. İsmi fiile "-e özgü, …için" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime "için" kavramı etrafında fiile "-e özgü, -e has, -e mahsus" ilgisiyle bağlanır. Bu ekin "bir şeye veya şahsa özgü" anlamı toplam 17 kelimede tespit edilmiştir.

Atlarıŋ̂**ge** yem bolsun tip Ḫʷārezm vilāyetini bérdi. (37b/62) "*Atlarına (atları için)* yem (otlak) olsun diye (ona) Harezm ilini verdi."

Sizler bu sözge ne aytur siz? (50a/519) “Sizler bu *söz için* (*söze mahsus*) ne dersiniz?”

Andın soñg aña Çonaḳ Ḥüseyin térler érdi. (51a/574) “Bundan sonra *onun için* (*ona has*) Çonak Hüseyin derlerdi.”

3.6. İsmi fiile “+dA / bulunma” ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, yüklemin bildirdiği hareketin yerini belirler. Bu ek, doğrudan “-dA” ekinin yerine kullanılır veya sadece anlam itibariyle “bulunma” ifadesi bildirir. Bu ekin “bulunma” fonksiyonu toplam 16 kelimede tespit edilmiştir:

ʿAḳl terāẕisiġa muvāzene ḳılıp maʿḳūlnı ḫaṭırımda kizlep nā-maʿḳūlnı ber-ṭaraf ḳılur érdim. (36b/32) “Akıl terazisinde (söylenenleri) tartıp kabul edilebilir (bilgileri) hafızamda saklayıp makul olmayanı bir tarafa bırakırdım.

Her kişi ṭarafġa baş köterdi. (54a/687) “Herkes her *yerde* isyan etti.”

Şibān Ḫānġa taʿalluḳ il-kün barı sañga yıġılsunlar. (59a/865) “Şiban Han’a ait tüm kavimler *sende* toplansınlar.”

3.7. İsmi fiile “amaç” ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile “amaç” ilgisiyle bağlanır. İncelenen metinde bu fonksiyon 15 kelimede tespit edilmiştir:

Salṭānatımġa dāʿiye boldı. (37a/40) “*Saltanatım için* duacı oldu.”

Aydılar: İyemiz ḫān yumuşıġa yiberip érdi. (46a/392) “Dediler: Sahibimiz (bizi) *hizmet etmek için* göndermişti.”

Ölerimizge sebeb bolup ḳıyāmetġa tegrü yaman atnı betiñge alma” tédi. (52b/631) “ ‘Bizim *ölmemiz için* sebep olup kıyamete kadar kötü adı yazma.’ dedi.”

3.8. İsmi fiile "+A karşı" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "-A karşı (olmak)" ilgisiyle bağlanır. Bu ekin "-A karşı" fonksiyonu toplam 13 kelime tespit edilmiştir:

Birbiriŋ͡**ge** ẓulm-i ẕiyādelıḳ ḳılmaḳġa ḳoymaġaylar... (36a/9) "*Birbirlerine (karşı)* çok zulmetmesinler diye …"

İcen Ḫānnı nökerleri iyesi**ge** ʿaṣī bolup İcen Ḫānnı tamām oġlanları birle öltürüp érdi. (40a/144) "İçen Han'ın nökerleri (kendi) *efendilerine karşı* isyan edip İçen Han'ı bütün oğullarıyla birlikte öldürdüler."

Ve Urus Ḫān hem bu iller**ge** bisyār cefā ḳıla başladılar. (56a/754) "Ve Urus Han da bu illere *(illerdeki insanlara karşı)* büyük eziyet etmeye başladı."

3.9. İsmi (isme) "ilgi" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, kendisinden sonraki unsura "ilgi" ilişkisiyle bağlanır. Bu ekin "ilgi" bildirme fonksiyonu toplam 12 kelimede tespit edilmiştir:

" 'Ol sekiz kişiniŋ͡ her birisi miŋ͡ öy**ge** atam turur.' tér érdi." (42a/215) " 'O sekiz kişinin her biri bin *yurdun* (sahipleri olan) atalarımızdır.' derdi."

" 'Men ölgendin soŋ͡ aŋ͡**ga** ḫānlıḳ talaşur.' tép..." (45b/356) " ' Ben öldükten sonra *onun* hanlığına (başkaları) karışır.' deyip…"

Biz**ge** baş bola berseler, anıŋ͡ üstige yürisek. (58a/827) "*Bizim* başımız olabilse, onun üstüne yürürüz."

3.10. İsmi fiile "-In içine" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "bir şeyin içine (girmek)" ifadesiyle bağlanır. Bu ek bazı kullanımlarda sadece yönelme veya yaklaşma bildirmekle kalmaz bunun da ötesine geçerek "içine dâhil olmak" anlamını karşılar. İncelenen metinde bu anlamı karşılayan toplam 7 kelime tespit edilmiştir:

Bular yürüp tanūr**ġa** kirdi. (49a/487) "Bunlar yürüyüp *tandıra (tandırın içine)* girdi."

Su**ġa** tüşkende atdılar. (55a/732) "*Suya (suyun içine)* düştüğümde (bana ok) attılar."

3.11.İsmi fiile "birlikte, ile" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "ile, birlikte" ilgisiyle bağlanır. Bu ekin "vasıta, araç" fonksiyonu toplam 7 kelimede tespit edilmiştir:

Sordılar ki "Sizler ne kişiler turur, ne iş**ke** yüriyür siz, ne işke barur siz." (48b/467) "(Han) sordu ki "Sizler kimsiniz? *Ne işle* uğraşıyorsunuz? Şimdi hangi işi yapmak için geldiniz?""

Ammā ʿArab Oġlan**ġa** turup körüşdi. (59a/859) "Ama *Arap Oğlanla* devamlı görüştü."

3.12. İsmi fiile "sebep-sonuç" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime "-den dolayı, yüzünden" anlamı kazanarak fiile "sebep" ilgisi ile bağlanır. Bu ekin "sebep-sonuç" fonksiyonu toplam 4 kelimede tespit edilmiştir:

Men anı͡ŋ ḫānlıḳın**ġa** çıdar men tédi érse ḫānnı͡ŋ bu sözler**ge** kö͡ŋli bozulup… (39a/118) "Ben onun *hanlığından dolayı* tahammül ederim dediğinde (Çengiz) Han'ın bu *sözlerinden dolayı* duygulanıp…"

3.13. İsmi fiile "arasında" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "arasında" ilgisiyle bağlanır. İncelenen metinde bu ek, iki örnekte "baḫşiş ḳıl-" bir örnekte de "üleşdür-" fiilleriyle birlikte kullanılmıştır:

Bu vilāyetlerni tört oġlı**ġa** baḫşiş ḳıldı. (37b/58) "Bu illeri *dört oğlu arasında* paylaştırdı."

Ḥān hem a͡ŋga öçeşip altun termeni bozup Ḳazaḳların**ġa** üleşdür boldı érse... (53b/657) "Han da ona kızıp altın temreni yıkıp (altınları ise) *Kazakları arasında paylaştırdığı* için…"

3.14. İsmi fiile "+çA" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime doğrudan "+çA" eki yerine kullanılarak fiile "olarak" ilgisiyle bağlanır ve yüklemi nitelik yönünden tamamlar. Oldukça önemli ve dikkat çekici olan bu fonksiyon sadece iki kelimede tespit edilmiştir:

İcen aydı, "Meni͡ŋg sendin yaşġa uluġ ékenim rāst." (38a/71) "İçen dedi: 'Benim senden *yaşça* büyük olduğum doğrudur.'"

İcen hem yükünip aydı "Belī Ḫānım yaşġa uluġ ékenim rāst." (39a/113) "İçen de diz çökerek dedi: 'Evet, hanım. *Yaşça* büyük olduğum doğrudur.' "

3.15. İsmi fiile "arasına, içine" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "arasına, içine" ilgisiyle bağlanır. Bu ek iki örnekte de "ḳoş-" fiiliyle birlikte kullanılmıştır:

Ol otuz mi͡ŋg kişi**ge**, a͡ŋga yaḳın ayırdı͡ŋg, ol kişini yine leşker ḳoşup baḳmaġan vilāyetlerġa yibergil. (40a/154) "Ona yakın (olsun) diye ayırdığın 30 bin *askere (askerin arasına)* yine asker ekleyip, onu gidilmemiş illere gönder."

…otuz mi͡ŋg kişi**ge** yine on mi͡ŋg Ḳıyat Yuraldaynı ḳoşup Ḳırım Kefe vilāyetleriġa salġap yiberdi. (40a/156) "…*otuz bin kişiye (kişinin arasına)*, on bin Kıyat (ve) Yuralday katıp (onu) Kırım ve Kefe illerine gönderdi."

3.16. İsmi fiile "gibi" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "gibi" ilişkisiyle bağlanır. Bu ek, tespit edilen iki örnekte de aynı kelime grubu içinde kullanılmıştır:

Taḳı bir oġlan yigitni żaʿife ṣūretiġa yasap körsetdiler érse, körgeç żaʿifesi ḫātırınġa keldi. (44b/313) "Ve yiğit oğlanı kadın *görünüşüne* sokup (*kadın gibi* giydirip) (Hana) gösterdiklerinde, (Han) (onu) görünce eşi aklına geldi."

3.17. İsmi fiile "nazarında" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "nazarında, kabul ve anlayışına göre" ilişkisiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

Sizniñg közinñgizge yaman körinür men tép, bu cihetdin ḳabūl ḳılmay men. (39a/116) "Sizin *gözünüzde* (sizin nazarınızda) kötü görüneceğim deyip bu yüzden (han olmayı) kabul etmeyeceğim."

3.18. İsmi fiile "+A göre" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "+A göre" ilişkisiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

… İdil Deryāsıdaġı vilāyetlerni ḫan yosuḳına Sayın Ḫanġa bérdi. (39b/122) "İdil Nehrindeki illeri, Han *yasasına göre* Sayın Han'a verdi."

3.19. İsmi fiile "hakkında" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile "hakkında" ifadesiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

Sizler bu sözge ne aytur siz? (50a/519) "Sizler bu söze ne dersiniz?"

3.20. İsmi fiile "boyunca" ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile zaman anlamını veren "boyunca" ilgisiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

Bir künlükke yaḳın bir kişiniñg yanındın ḳalmas turur. (44b/320) “Bir gün *boyunca* kişinin yanından ayrılmaz.”

3.21.İsmi fiile “olarak” ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile “olarak” ilgisiyle bağlanır. Fiildeki hareketin niteliğini bildiren bu ek sadece bir kelimede tespit edilmiştir:

Biz anıñg ġarażını bilmeyin żāhirine ḥükm ḳılduk. (49b/514) “Biz onun amacını bilmeden *zahiren* hüküm kıldık.”

3.22. İsmi fiile “+ArAk” ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, fiile “+ArAk” ilgisiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

Taḳı bir emlek ayġırnı atnı yekip baş salıġġa ḳoyabérdiler. (54a/680) “Toy bir aygır, atı alıp (yollarda) *savrularak* gidiverdiler.

3.23. İsmi fiile “+dA / zaman” ilişkisi ile bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, doğrudan “+dA” eki yerine kullanılarak fiile “zaman” ilgisiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

Soñgıġa ḳayta keñgeş étip atlanurnı ber-ṭaraf ḳıldı. (58a/830) “*Sonunda* dönüp istişare edip sefere çıkmaktan vazgeçti.”

3.24. İsmi fiile “+dAn / nitelik” ilişkisiyle bağlar

Yönelme durum eki almış olan kelime, doğrudan “+dAn” eki yerine kullanılarak fiile “nitelik” ilgisiyle bağlanır. Ekin bu fonksiyonda kullanıldığı sadece bir kelime tespit edilmiştir:

Köçlerin alnıġa salıp soñgıdın yasap barur érdiler. (57a/793) “Teçhizatlarını *önden* götürüp arkadan bir tertipte gidiyorlardı.”

Sonuç

İncelenen 16. yüzyıl Doğu Türkçesi metninde 401 yönelme durum ekinin cümle içinde 24 farklı fonksiyon ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Cümlede sıklıkla "yer tamlayıcısı" bazen de "zarf tümleci" görevlerinde bulunan kelimelere dâhil olan yönelme durum eki, en çok yüklemin bildirdiği hareketten doğrudan etkilenen kişiyi temsil etme ve fiile muhatap ilgisiyle bağlanma fonksiyonuyla kullanılmıştır. İkinci olarak da fiildeki hareketin yerini ve yönünü karşıladığı fonksiyonu gelir. Bunun yanı sıra bazı temel ve yardımcı fiiller ve son çekim edatlarıyla birleşerek kelime grubu teşkilinde de etkin bir rol oynadığı görülür.

Türk dil bilgisi çalışmalarında genellikle ekler, şekillerinin karşılık geldiği birkaç görevi kadar incelenmekte ve şekil ile anlam ayırt edilmeksizin iç içe geçmiş durumda ele alınmaktadır. Herhangi bir ekin anlam ve görevleri incelenirken cümle içindeki kullanımına dikkat edilmeli ve kazandığı fonksiyonlar bu bağlamda değerlendirilmeye çalışılmalıdır. Aksi hâlde hem ekin geldiği kelimenin taşıdığı anlam hem de o kelimenin cümle içinde yüklendiği görev ne doğru bir şekilde tespit edilebilir ne de isabetli bir hükme varılabilir. İncelenen tarihî dönem metninde de yönelme durum ekinin Doğu Türkçesinde taşıdığı fonksiyonlarının oldukça çeşitli ve çok yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bu çeşitliliğin göz önünde bulundurularak Türk dilinin tarihî ve çağdaş tüm metinlerinde sadece kelimelerin değil eklerin de kavram alanlarının incelenmesi, hem sentaks alanında hem de semantik alanda yapılacak pek çok çalışmaya katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Atabey, Neşe vd. (1976). *Sözcük Türleri I. Bölüm (Giriş, Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç*). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bilgegil, M. Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi,* Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi).* (Terc.: Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.

Dilâçar, Agop (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi". *TDAY-Belleten,* 83-145.

Eckmann, János (2003). *Çağatayca El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ediskun, Haydar (1985). *Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ediskun, Haydar (2009). *Türkçe Dilbilgisi.* Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, Muharrem (2007). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri.* (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gencan, Tahir Nejat (1971). *Dilbilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1997). *Harezm Türkçesi Grameri.* Ankara: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hatiboğlu, Vecihe (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kafalı, Mustafa (1971). "Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasi Rolleri ve Ehemmiyetleri". *Tarih Enstitüsü Dergisi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dilbilgisi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaağaç, Günay (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karamanoğlu, Ali Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kononov, Andrey Nikolayeviç (1956) *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, İnstitut vostokovedeniya.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lübimov, Konstantin (1959) "Türkçede Kaç İsim Hâli Var?". *Türk Dili*. 8(96): 688- 690.

Sev, Gülsel (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Şafiği, Maksut vd. (2015). *Qazaq Jazbalarındağı Handar Şejiresi*. Almatı: Ğılım Baspası.

Timurtaş, F. Kadri (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Togan, A. Zeki Velidî (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yudin, Veniamin Petrovich (1992). *Ütemiş Hadji Çingiz-Name*. (Haz.: G. Baranov, İndeks: M.H. Abuseitova). Alma-Ata: Kazakistan Bilim Akademiyası.